

Egy századvégi hírlapi vita mentalitástörténeti nézőpontból¹

Nem elfeledett hírlapi vitáról szól az alábbi esettanulmány, hiszen az már kibontakozásakor, 1885 tavaszi-nyári hónapjaiban is alig nőtt túl néhány, többnyire álnév mögé rejtő ember magánlevelezésén egy még ugyanebben az évben megszűnő lap hasábjain. Mint Reviczky Gyula és Justh Zsigmond kapcsolatának máig kérdéses epizódja, mint Justh írói pályakezdésének egy zavaró körülménye, és mindenekelőtt, mint a mentalitástörténet egyfajta „evidenciaszakadása” mégis megérdemli a figyelmet. Annál is inkább, mert a tudatformák lappangó változásai könnyebben tetten érhetők a szélsőséges határesetekben, mint a társadalomtudományok „reprezentatív mintájában” – és kell e szélsőségesebb határeset, mint a legendásan nyomorgó, ám a pesszimizmus ellen érveket kereső és a legendásan mulató, ám a pesszimizmusra érveket találó két arisztokrata találkozása egy pesti redakció sötét előszobájában?

A vita bemutatásához előzetesen két problémát kell körüljárni, lehetőleg tisztázni. Az első a dilettáns fogalma a 19. század második felében. A megelőző, „klaszszikus” században még többnyire a nem hivatásszerűen játszó, kiváló zenészekre használt terminus Baudelaire, Renan, Bourget nyomán, majd Nietzsche által valamelyest módosítva válik az esztétizmus egyik kulcsfogalmává. A *flâneur*, a *dandy* és a *dekadens* szintén bizonytalan körvonalú fogalmaival osztozik abban a tulajdonságban, hogy míg rövidebb alakjában korabeli jelentése szinte hírneves viselőinek véges névsorára korlátozható, addig elvont főnévvé képezve rendre különféle modernségelméletek vezérfogalmává terebélyesedik, hallatlan jelentésbővülésen átelve. Így a *flâneurie* Walter Benjaminsnál,² a *dandyizmus* már Oscar Wilde-nál és a róla szóló irodalomban,³ a *dekadencia* Thomas Mannnál.⁴

¹ A szerző a tanulmány megírása idején az OTKA 83472 sz. pályázatának támogatásában részesült.

² Pl. Walter BENJAMIN, *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*, ford. BENCE György = Uó., *Angelus Novus*, szerk. RADNÓTI Sándor, Bp., Magyar Helikon, 1980, 819–931.

³ Wildenál pl. Lord Henry (*Dorian Gray arcképe*) vagy Lord Goring (*Eszményi férj*) alakjában, dendizmusáról pl. Stephen CALLOWAY, *Wilde and the Dandyism of the Senses = The Cambridge Companion to Oscar Wilde*, ed. Peter RABY, Cambridge/New York, CUP, 1997, 34–54.

⁴ Pl. Thomas MANN, „A jog és az igazság ellen” = Uó., *Egy apolitikus ember elmékedései*, ford. GYÖRFFY Miklós, Bp., Helikon, 2000, 179.

A dilettáns (dilettantizmus) fogalma a mai magyar szóhasználatban pejoratív értelmű, az akadémiai értelmező szótár is így rögzíti jelentését: „Valamely művészetnek, tudománynak kellő szakértelem, ill. tehetség nélküli művelése.”⁵ Legkorábbi hazai előfordulásai ezzel szemben még „műélvező” jelentésben használtak.⁶ A fogalom több évszázados jelentésváltozása összefügg a művészet polgári társadalombeli funkcióváltásának folyamatával: a művész-megrendelő kapcsolat fölbomlásától, a művészetek gyakorlásának és közös élvezetének szokásrendjein át a professzionális előadóművészet önállósodásáig és intézményesüléséig. A fogalom egy nemzetközi szócsalád tagja, melynek eredete a 16. századi olasz „dilettante” alakra vezethető vissza, amelyet közzé tett műveiken a nemesi rangú zeneszerzők biggyesztettek a nevük után, mintegy mentegetőzés gyanánt, hogy nem a megélhetés végett, pusztán „per diletto” komponálnak.⁷ A művészetekben való jártasság, ugyanakkor a teljes elköteleződésnek ez az elhárítása az udvari ember reneszánsz ideáljára megy vissza, ahogyan azt Castiglione alapvető munkája, *Az udvari ember* élénk állítja. Férfiasabb hangsúllyal bár, de ugyanez a szemléletmód írhatja Zrínyi Miklóssal az *Adriai tengernek Syrenaia* berekesztő versének utolsó strófáját:

„De hiremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottoman hóddal,
Vigan burittatom hazám hamujával.”⁸

A nemes ember tehát a tudományokban és a művészetekben „fesztelen könnyedséget”,⁹ vagyis „bizonyos közömbösséget”¹⁰ kell mutasson (mindkettő az olasz „sprezzatura” fordítása), amely a mesterség (mesterkéeltség) „izzadságszag”¹¹-ával ellentétben fölényt, függetlenséget, távolságtartást is jelent. (Mindez összefügg a jó ízlés Gracián-i fogalmával is, amelynek jelentőségét Gadamer hangsúlyozza az *Igazság és módszer* első fejezetében.¹²) A 18. századra – lehetőségeihez mérten – a polgárság is magáévá teszi ezt a műveltségeszményt, ami az itáliai „grand tour”-ok gyakorlásában, a művészeti és tudományos egyletek alapításában, az akvarell-festés divatjában vagy a polgári házi muzsika elterjedésében érhető tetten, és jelent – főként

⁵ *Magyar Értelmező Kéziszótár*, 2. kiad., főszerk. PUSZTAI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003, 221.

⁶ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I., főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1967, 637.

⁷ ALBERT COERS, „Ueber den sogenannten Dilettantismus oder die praktische Liebhaberei in den Künsten”: eine begriffs- und kulturgeschichtliche Erkundung, München, 2004 (kézirat): <http://www.grazerkunstverein.org>

⁸ ZRINYI Miklós, *Peroratio* = Uó., *Összes művei*, s. a. r. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Kortárs, 2003, 246.

⁹ BALDASSARE CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, ford., jegyz. VIGH Éva, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008, 45.

¹⁰ BALDASSARE CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, ford. GRÓF ZICHY Rafaelné, Bp., Franklin, [é.n.], 59.

¹¹ CASTIGLIONE, *Az udvari... i. m.*, 2008, 46.

¹² HANS-GEORG GADAMER, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat, 47–52.

a zene terén – máig élő hagyományt. Ez a „polgári dilettantizmus” sok területen – éppen intézményesülése révén – folyamatos átmenetet jelent az úgynevezett professzionalizmus, régi-új tudományos diszciplínának (pl. művészettörténet, néprajz), vagy a hivatásszerű előadóművészet (hangszeres szolisták, énekesek, színészek) felé. Goethe és Schiller 1799 nyarán keletkezett közös vázlatukban (*Über den Dilettantismus*) mégis negatív mérleget vontak. A dilettáns egyfelől „Liebhaber der Künste, der nicht allein betrachten und genießen, sondern auch an ihrer Ausübung Theil nehmen will.”¹³ másrészt „[...] der Künstler, der ächte Kenner hat ein unbedingtes ganzes Interesse und Ernst an der Kunst und am Kunstwerk, der Dilettant immer nur ein halbes er treibt alles als ein Spiel als Zeitvertreib”.¹⁴ Ez a meghatározás már közel jár a fogalom mai pejoratív jelentéséhez, ugyanakkor tetten érhető benne az udvari ember „bizonyos közömbösség”-eszményének ellentétes megítélése a komolyság–játékosság nehezen ellenőrizhető feltétele mentén.

A dilettantizmus-fogalom 19. századvégi jelentése azonban nem Goethe és Schiller kritikájához (a töredékek egyébként csak 1833-ban jelentek meg), hanem a jelenség pozitív értékelésének hagyományához kapcsolódott. A fogalomtörténet ezen időszakát a francia kultúra határozta meg, nem véletlen hát, hogy a franciában a kifejezés máig megőrizte történetileg kialakult kétértelműségét, sőt, elsődlegesen pozitív, „műélvező” jelentését (dilettante): „celui qui s'adonne à un art par plaisir”.¹⁵ A franciában a 18. században speciálisan az olasz zene, az olasz opera hódolóira használt fogalom a 19. századra általánosodik „műélvező” értelemben,¹⁶ de csak Baudelaire és Bourget újraértelmezései nyomán párosul valamely rafinált, túlfinomult ízléssel párosult relativizmus és közömbösség követelményével és válik a századvégi esztétizmus egyik kulcsfogalmává. Baudelaire a *Kis költemények prózában* egyik írásában a hasis élvezőire már ilyen értelemben használja egy újabb képzővel megtoldva: „espèce de drogue délicate pour une certaine catégorie de dilettantistes”. Magyar fordításban a teljes modat így hangzik: „Most pedig egy néhány esztendő óta divatba jött anyagról fogok szólni, az ingyencek bizonyos rétegének egyfajta kábítószeréről, amelynek hatása egészen másképp földre terítő és nyomasztó, mint a boré.”¹⁷ A főnevesült melléknévből (dilettante) képzett elvont főnevet (dilettantisme) újabb, foglalkozásneveknél használt képzővel toldja meg (dilettantiste), ami nemcsak a szócsalád frekventált használatára, hanem a dilettantizmus (ritka, mégis) tipikus élet- és művészetszemléletté válására enged következtetni. Ebben a minőségében próbálja meghatározni a jelentését Paul Bourget is

¹³ Johann Wolfgang GOETHE, *Über den sogenannten Dilettantismus oder die Praktische Liebhaberei in den Künsten* = GOETHE'S Werke in zwölf Bänden, ausgewählt von Helmut HOLTZHAUER, 11, Berlin/Weimar, Aufbau-Verlag, 1968, 229.

¹⁴ *Uo.*, 236.

¹⁵ *Grand Larousse de la langue française*, II, Louis GUILBERT et al., Paris, 1972, 1329.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ Charles BAUDELAIRE, *A bor és a hasis, a személyiség megsokszorozására alkalmas két eszköz összehasonlítása* = *Uó.*, *A mesterséges mennyországok*, ford. HÁRS Ernő, Bp., Gondolat, 1990, 178.

híres esszékötetének Renanról szóló fejezetében: „Nem annyira doktrína ez, mint inkább egy szellemi beállítódás, amely egyszerre kimagaslóan intelligens és végső-kig érzei, s amely időről-időre az élet különböző formái felé irányít bennünket, s arra indít, hogy bele vessük magunkat mindezekbe a formákba, anélkül hogy bármelyiknek is teljességgel átadnánk magunkat. [...] A szimpátia ehhez nem elegendő, itt egyfajta rafinált szkepticizmusra van szükség, mely az átváltoztatás egy olyan művészetével párosul, amely e szkepticizmusból az élvezet eszközét hozza létre. A dilettantizmus ekkor az értelmi és érzelmi átváltozás egy igen kifinomult tudományává válik.”¹⁸

Nietzsche nem Bourget hatására, de francia felértékelődésétől mégsem függetlenül használja a fogalmat a *Korszerűtlen elmékedések* (1876) negyedik darabjában (*Richard Wagner Bayreuthban*): „Őt nem fogta korlátok közé semmiféle szigorú, öröklött vagy családon belül átörökíthető művészahagyomány; festészettől, költészettől, színjátszástól éppoly kevésbé idegenkedett, mint a tudományos pályától; a felületes szemlélő azt gondolná, hogy Wagner dilettánsnak született. [...] Nem volt idegen tőle a szellemi ingyenkedésre való veszedelmes hajlam”.¹⁹ Ezzel azonos szöveggént szokták idézni a következő részletet: „Ifjúsága egy sokoldalú dilettánsé, akiből mintha nem akarna lenni semmi.”²⁰ Mindkettő még Nietzsche Wagner-párti időszakában keletkezett. 1888-as esszéjében (*Der Fall Wagner*), már a Wagner-kultusz okozta károkat sorolva írja: „egyre nagyobb közömbösséget [terjesztett] minden szigorú, előkelő, lelkiismeretes művészeti iskolázottsággal szemben, amelynek helyére a zsenibe vetett hitet ültette, magyarul: a szemtelen dilettantizmust (- ennek képletével a *Mesterdalmokokban* találkozunk).”²¹ Korábbi írása még mintha „műélvező” jelentésben használná a kifejezést, a későbbi „szemtelen dilettantizmus”-a azonban már a Goethe és Schiller vázlatában körvonalazódó pejoratív jelentésváltozathoz áll közel. Mégis, az a körülmény, hogy Wagner-értékelésében kulcsszerepet szán neki, inkább emeli, mintsem csökkenti a fogalom, valamint a jelenség fontosságát.

¹⁸ Paul BOURGET, *Essais de psychologie contemporaine*, Paris, Lemerre, 1891, 59–60. („C’est beaucoup moins une doctrine qu’une disposition de l’esprit, très intelligente à la fois et très voluptueuse, qui nous incline tour à tour vers les formes diverses de la vie et nous conduit à nous prêter à toutes ces formes sans nous donner à aucune. [...] Il y faut un scepticisme raffiné avec un art de transformer ce scepticisme en instrument de jouissance. Le dilettantisme devient alors une science délicate de la métamorphose intellectuelle et sentimentale.” – Itt köszönöm meg Cseh Noémi és Kékedi Bálint segítségét a francia nyelvű idézetek fordításában.)

¹⁹ Friedrich NIETZSCHE, *Richard Wagner Bayreuthban*, ford. ZOLTAI Dénes = Uő., *Korszerűtlen elmékedések*, szerk. CZEGLÉDI András, HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2004, 273. („er sei zum Dilettantisieren geboren”)

²⁰ Friedrich NIETZSCHE, *Nachgelassene Fragmente 1974 Januar – Februar* = Uő., *Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, hrsg. Giorgio COLLI und Mazzino MONTINARI, Berlin/New York, de Gruyter, 1980, 7, 791.

²¹ Friedrich NIETZSCHE, *Der Fall Wagner: Ein Musikanten-Problem*, www.nietzschesource.org „Zuzweit: eine immer grössere Gleichgültigkeit gegen jede strenge, vornehme, gewissenhafte Schulung im Dienste der Kunst; an ihre Stelle gerückt den Glauben an das Genie, auf deutsch: den frechen Dilettantismus (- die Formel dafür steht in den Meistersingern).”

Justh Zsigmond írói munkáinak fogadtatásában és utóéletében, de alakjának, korabeli szerepének megítélésében is szerepet játszott a dilettantizmus századvégi, Bourget meghatározta felfogása.²² Dede Franciska doktori értekezésében részletesen foglalkozik Justh dilettantizmusának kérdésével, kétféle értelmében alkalmazva rá e kategóriát, melyből az egyik szintén a bourget-i meghatározással rokonítható: „Justh bizonyára dilettáns abban az értelemben, hogy különböző hatásokat, nézőpontokat, elemzési és megközelítési lehetőségeket figyel és keresi a maga számára megfelelő kifejezési módot, de [...] egyik irányzat és képviselője mellett sem köteleződik el teljesen.”²³ E tanulmányban nem célozom a fogalom e jelentésváltozatának nyomon követése az életmű fogadtatástörténetében, csupán megemlítem, hogy a Justh halála évében Párizsban megjelent és róla szóló névtelen francia kulcsregény (*Dilettantes*)²⁴ is ebben az értelmében alkalmazza Justhra és – feltételezhetően – Némethy Emmire (Jean de Néthy). Nem itt van a helye annak sem, hogy állást foglaljak Justh dilettáns voltának kérdésében, hiszen ez Justh írói önképének és életművének részletes elemzését is megkövetelné. Ráadásul a fogalom jelentésváltozásának e vázlatos nyomon követése inkább elbizonytalanítja, mint megerősíti a hasznavehetőségébe, leíró erejébe vetett hitet. Kortárs szerzőt idézek: „Mert a művészi tudás a legszorosabb kapcsolatban áll a nem-tudással. Ha csak tudsz – rutinos mesterember vagy, nem kevés. Ha csak nem tudsz – dilettáns vagy, ami ugyan kevés, de szép. A tudást meg kell szerezni és el kell veszíteni és meg kell szerezni és el kell veszíteni. A bizalmatlan vagy nagypofájú néző (kultúrafogyasztó) a tudást szereti, a látható tudásra épülő látható bravúrt – megnyugszik, ha megbizonyosodhat Picasso hagyományos rajzkészségéről.”²⁵

Justh irodalmi munkásságának értékelésében azonban nem egy, hanem két hosszú időtartamú folyamat, illetve ezek kereszteződése játszik közre. A dilettantizmus fentiekben vázolt fogalomtörténete, azon belül is a 19. század második felében végbement jelentésváltozása inkább eszmetörténeti jelenség, mely elsősorban a francia (és a német) kultúrkörhöz tartozik, és bourget-i jelentésében – akaratlanul magára öltve – talán éppen Justh csempészte át a magyar századvég fogalmai közé. A másik folyamat, amely inkább mentalitástörténeti jelenségként értelmezhető: írói pálya és társadalmi helyzet kapcsolatának megítélésében végbement változások sora, melynek egyes epizódjait kellőképpen föltárta a tudomány. Érdemes az alábbiakban részletezendő hírlapi vitára is e folyamat részeként tekinteni. Persze nem hatásában jelentős, inkább árulkodó példaként, a „pars pro toto” elvén. Része tehát annak a 18. század végén indult folyamatnak, melyben az irodalommal való

²² Vö. BRÓDY Sándor, *Justh Zsigmond*, A Hét, 1892. aug. 7., 509.; ADY Endre, *Szelíd, új jegyzetek: Justh Zsigmond regénye*, Világ, 1911. dec. 3.

²³ DEDE Franciska, *Justh Zsigmond, az irodalmi dendí: Egy XIX. századi irodalmár társasági kapcsolatai és irodalomszervező, művészetpártoló tevékenysége*, Bp., 2005, 45. (kézirat)

²⁴ ANONYM, *Dilettantes*, Paris, 1894. A regényről először Konrádyné Gálos Magda tesz említést (GÁLOS Magda, *Sigismund Justh et Paris*, 1933), ő ad kulcsot a szereplők azonosításához is.

²⁵ ESTERHÁZY Péter, *Berlinben minden = Uó., A szabadság nehéz mámora*, Bp., Magvető, 2003, 46.

foglalkozás előbb önmagában vett értékke, hazafias üggyé, majd – Vörösmartyval, Petőfivel – polgári foglalkozássá, végül a hírlapírással párosulva önálló életformává vált, fokozatosan távolodva a műkedvelő, a fogalom eredeti értelmében vett dilettáns attitűdtől. Ez a folyamat párhuzamos volt a lateiner és honorácior értelmiség polgárosodásával és életformaváltásával, amely a legtöbb esetben a vidéki életforma városra cserélését jelentette. Ugyanakkor éppen e folyamatokban jelent „evidenciaszakadást” – a fogalom Michel Foucault-i értelmében, melyben egy evidensnek tekintett múltbeli jelenségről derül ki, hogy „nem volt minden »annyira szükségszerű«”.²⁶ A Jókai Mór és Vahot Imre között 1847-ben az Életképek és a Pesti Divatlap hasábjain lezajlott polémia (ahogyan maga a Tízek híres bojkottja is) még az irodalom polgári foglalkozásként való elismertetéséért zajlott, szemben a patriarchális-hazafias műkedvelő felfogással. A meglehetősen szószaporító vita tényleges tárgyát egyetlen – Jókai Vahotnak írott válaszából vett – idézet is kellőképpen megvilágítja: „»Okát találd te mind ezen bajnak abban, hogy íróink nagyobbára a piacról élnek.« De már ez a gondolat csak megérdemli, hogy patriarchalissimusnak neveztesse: hisz tán csak nem várod, hogy szegény író ember mindenik kertet tartson magának, abba káposztát és spenátot ültessen, maga azt öntözze, kapálja, 's ha megéri, levágja, besavanyítsa, megfőzze, 's ha megéhezik, megegye?»”²⁷ Nos, Reviczky Gyula négy évtizeddel későbbi vitaindító cikke – mint látni fogjuk – már arról szól, hogy aki viszont így tesz, vagyis „spenátot” ültet és azt megeszi, az a közvélekedés szerint kizáratik az irodalom reszpublikájából. Komolyra fordítva a szót: a Reviczky által leírt mentalitástörténeti állapot (a Jókaié kifordítottja) tehát az „irodalmi polgárosodás” folyamatának újabb (második) evidenciaszakadását jelzi. A dilettantizmus fogalmát ismét „nem hivatásszerű” jelentésében használván keresztezi a fogalom bourget-i értelmét, amelyben az anonim kulcsregény Justhra alkalmazta. Összegezve: két hosszú folyamat, a dilettantizmus fogalomtörténete és az irodalmi élet polgárosodása keresztezi egymást a Reviczky nevéhez fűződő, 1885-ben lezajlott hírlapi vitában.

Justh Zsigmond 1885 márciusában kezdett publikálni gr. Kreith Béla és Zichy Imre rövid életű Szemléjében (1883–85 között jelent meg). Párizsból küldte vegyes témájú feljegyzéseit, rajzait, leveleit, melyeken közös jegy a külső tulajdonságokból következtető analízis és a milieu-elemzés módszere. A Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái*ban szereplő életrajza szerint (amely e vonatkozásban majdnem változtatás nélkül Justh beküldött önéletrajzát közli) ezen írások keltették föl többek között Reviczky Gyula figyelmét, akinek unszolására a Párizsban hallgatott politikai tudományoknak hátat fordítván „irodalomra adta magát.”²⁸

²⁶ Michel Foucault, *A por és a felhő = Az Annales: A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*, szerk. BÉNYA Gyula, SZEKERES András, Bp., L'Harmattan-Atelier, 2007, 450.

²⁷ JÓKAI Mór, *Irodalmi levelek Vahot Imréhez*, Életképek, 1847. jún. 23., 833.

²⁸ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., Hornyánszky, 1897, 744.

Az életrajzi közlés szerinti „unszolásnak” ellentmondani látszik Reviczkynek a Szemle április 17-iki számában közölt híres *Nincsen remény* című nyílt levele a magyar művelődési viszonyok kilátástalan voltáról.²⁹ Justh neve ugyan nem szerepel a cikkben, a megszólított ifjú, irodalommal kacérkodó földesúr kiléte, akit éppen hogy lebeszélteni akart az írói pályáról, mégsem lehet kérdéses – legalábbis a szakirodalomban eddig nem volt az. Justh újabb monográfusa, Elek László sem kételkedik a címzett kilétében, a nyílt levél megírására pedig szerinte az ifjú írójelölt „gazdagsága, előkelő származása, a magyar és külföldi körökkel való »homogenitása« [...] készítette Reviczkyt.”³⁰ A fiatal, külhoni diákeveit élő nemesúr 1884 végén utazott Zürichből Párizsba, onnan a *Nincsen remény* megjelenéséig mindössze egy cikket küldött a Szemlébe, egy jelentéktelen eszmefuttatást *A francia szellem nyilatkozásairól* címmel. Alig hihető, hogy Reviczky komolykodó sorai erre az írásra utalnának: „Nem mondom én, hogy önben nincs tehetség. Tapasztaltam és láttam, hogy van.”³¹ Másra pedig nem utalhatnak – még nem ismerték egymást, levelezésük csak 1885 nyarán kezdődött –, és a soraiból lobogó indulat sem igen magyarázható Justh addigi szereplésével a fővárosi társaságban, hacsak nem a „Debating Society” kamaszkorú ifjainak szól, amely vitakörnek 1883-ban alapszabályba foglalt célkitűzése ez volt: „szellemi kiképzés szemmel tartásával olcsón mulatni.”³² Ha egy évvel később írta volna levelét, már könnyebben ráismernénk belőle az időközben pesti szalont nyitó, a pesszimista pózában mutatkozó, művészetbarát földbirtokosra, akire még talán rá is fért volna a majd tíz évvel idősebb költő dorgálása: „maradjon földesúr és ne a muzsára, hanem a megyebeli szép leányokra kacsintgasson.”³³ Így azonban szerencsésebb a levelet úgy olvasni, mint amely egy típusnak szól, egy a későbbi Justhra sok vonásában emlékeztető típusnak, mely jó ürügyet szolgáltatott a hazai művelődési viszonyok reménytelenségéről alkotott nézeteinek kifejtésére.³⁴ Összecseng viszont az író életrajzi közlésével Reviczky hozzá írott negyedik levele ez év őszéről, melyben Justh első regényéről, a fél évszázadon át kéziratban maradt *Ádám*ról adott részletes és kemény bírálat után e feltehetően³⁵ őszinte biztatás

²⁹ REVICZKY Gyula, *Nincsen remény: Levél a magyar irodalomról*, Szemle, 1885. ápr. 17., 2.

³⁰ ELEK László, *Justh Zsigmond*, Gyula, 1964., 28.

³¹ REVICZKY, *i.m.*, 2.

³² OSZK Kézirattár, idézi: BERTHA Zoltán, *Justh Zsigmond*, Bp., 1941, 10.

³³ REVICZKY, *i.m.*, 2.

³⁴ Gróf Zichy Gézára is gondolhatnánk, ha nem lenne idősebb, mint e levél feltételezhető címzettje. Reviczky már 1875-ben éles hangon rohan ki az akkor 36 éves gróf irodalmi próbálkozásaival és a tekintélytiszteléstől behélgő kritikával szemben *A boldogság útja* című verses regénye ürügyén. Boszszankodott a dilettáns klapanciákat feldicsérő bírálatokon, mert „[s]zégyen a magyar kritikára, hogy senki sem akad, ki az irodalom érdekében a költőt bírálta volna a grófban, s nem a grótot a költőben.” (Újld, 1875. máj. 22., 152.) Elgondolkodtató adalék azonban, hogy a Zichy 1885 januárjában a Kisfaludy-társaságban felolvasást tartott verseiből. Reviczky pedig néhány hónapra rá írta meg a kérdéses cikket.

³⁵ A levélben több ízben hangsúlyozott őszintesége mellett alátámaszthatja a feltételezést a mai olvasó ítélete is: az *Ádám* nemcsak ígéretes írói indulásnak, de akár egy magyar *Bovaryné* vázlatának vagy *Az Isten háta mögött* korai előképének is méltán tekinthető.

következett: „kiváló tehetséget látok önben, mely, ha művelni fogja, okvetlenül kiváló munkákat fog produkálni. Hízlelgek magamnak, hogy ilyesmikben meglehetősen éles szemem van.”³⁶

Justh volt-e a *Nincsen remény* címzettje vagy sem, nem tudhatjuk. A Szemlében e kérdéstől függetlenül kisebb vita kerekedett belőle,³⁷ mely megvilágítja Reviczky és a korszak irodalom- és művelődés-képének egy Justh fogadtatása szempontjából lényeges aspektusát. A vitaindító írás – alcíme szerint – „levél a magyar irodalomról.” A magyar irodalmi mezőnyt egy a kilenchez arányban igazi tehetségekre illetve középszerűekre vagy egészen rosszakra osztja, ahol e kilenctized résznek áll a pálma, míg a géniusz, akin a többség elhallgatással áll bosszút, kilátástalan kenyérharcra van ítélve. A kifordult helyzetet Reviczky két körülményre látja visszavezethetőnek. Az egyik egy művelődési-mentalitásbeli elmaradottság, a tárgy-szerű, irodalmi szempontú kritika majdnem teljes hiánya, melyen Erdélyi Jánostól Ambrus Zoltánig sokan keseregtek. Nem elsősorban az „uram-bátyám” hangvételi kölcsönös dicséretre, és nem is az irodalmi társaságok megkövülni látszó ízlésdiktátumára gondol itt a kozmopolita-vitában már korábban állást foglalt költő, hanem egy sajátosan művelődéstörténeti jelenségre, az ekkor föllendülő hírlapi kultúrának az irodalmi életben betöltött túlzott szerepére. Magyarországon ugyanis az irodalmi siker feltétele, hogy „író-társ-nak nevezik az író az azok a zszurnalisták, akik nem írók.”³⁸ Ezek után beindulhat a hírnév nyomdai gépezete: „a lapok örömmel nyitnák meg hasábjait s előfizetési felhívásaikban dicsekednének önnel mint munkatársukkal.”³⁹ (Kiemelés az eredetiben. Ugyanígy dicsekedett egyébként kétségbeesett előfizetési felhívásaiban Reviczky nevével az év végére érdeklődés hiányában megszőnő Szemle is.) Megannyi reformkori és későbbi kísérlet kudarca után tehát még a nyolcvanas évek közepén is az elfogulatlan szakmai bírálat fórumait hiányolja a költő, melyek az irodalmi ellenzék részéről az egyetlen, Gyulai szerkesztette Budapesti Szemle akadémikus irányát ellensúlyozhatnák, és az irodalmi vitákra magasabb teret biztosítanának.

A másik körülmény, mely az irodalmi közélet jelen állapotáért, az író-sors reménytelenségéért felelős, egy pozitivista módon felfogott adottság: „Kis népek

³⁶ REVICZKY Gyula JUSTH Zsigmondnak, Kassa, 1885. okt. 8-án. OSzK Kézirattár, Levelestár.

³⁷ A vitát ismerteti és benne Reviczky álláspontját bemutatja, továbbá a Justh–Reviczky kapcsolathoz fontos adalékokkal szolgál Császtvay Tünde. REVICZKY Gyula *Összes verse*, kiad., bev., jegyz. CSÁSZTVAY Tünde, II, Argumentum–OSzK, Bp., 2007, 832–835. A vita egyes hozzászólásai a következők: Reviczky Gyula, *Nincsen remény: Levél a magyar irodalomról*, Szemle, 1885. ápr. 17., 2.; Veterán, *Az irodalom támogatása: Válasz Reviczky Gyula úr levelére*, Szemle, 1885. máj. 10. 2-3.; Egy előfizető, *Válasz Veteránnak*, Szemle, 1885. máj. 25., 8.; Inczédi László, *Fenséges kolléga*, Szemle, 1885. jún. 10., 2. (utal Reviczky vitaindítójára); Reviczky Gyula, *Nincsen remény: Replika Veteránnak és az „egy előfizető”-nek*, Szemle, 1885. jún. 10., 2-3. (Közvetlenül e cikk alatt kezdődik Justh második Szemle-beli írásának közlése a következő sorok kíséretében: „Örülünk, hogy e szépen írt, szellemes cikket, melyre felhívjuk olvasóink figyelmét, mi közölhetjük. A Szemle szerkesztősége”); Reviczky Gyula, *Arisztokraták az irodalomban*, Szemle, 1885. júl. 10.

³⁸ REVICZKY, *Nincsen remény... i. m.*, 2.

³⁹ *Uo.*

szellemi világában nincsenek tengerek, csak pocsolók, amelyekben a vízi pókok és a csiborok nagy kényelemmel úszkálnak, míg a nagy halak nem tudnak mozogni vizükben. [Néhány sorral följebb:] a géniusznak, hogy rendes módon kifejlődhessék, szabad és nagy világra van szüksége, nem olyanra, mely apró házibajaival bíbelődik, s nem bír oly magasságra emelkedni, ahol, mert az egész emberiséget belátja, tárgyilagossá lehet.⁴⁰ A kis nép–nagy nép szembeállítás Reviczky-nél nem annyira a népek létharcában való alulmaradásunkat jelenti, melyet a kiegyezés utáni nemzedék érzékelt, főképp Herbert Spencer népszerű „szociáldarwinista” elmélete nyomán, hanem egyfajta centrum-periféria viszonyt, még ha a szellemi légkör tágasságának metaforájába ágyazta is. E szellemi levegőtlenességben, ahol az irodalmi élet tekintélyei – mint Németh G. Béla fogalmaz – a „reformkor jelszókincsét” pozitivistá tanokkal korszerűsítve⁴¹ védik intézményesített hatalmukat, ott „az egész emberiséget belátó tárgyilagosságnak”, az „egyetemes emberi” szempontjának alig van esélye érvényesülni. A továbbiakból kiderül, hogy nem is annyira nagy népekről (a szellemi centrumhoz tartozó népekről), mint inkább nagy népek nagy korszakairól van szó, melyek sorába a magyar reformkort is fölveszi: „vagy véletlen volt-e az, hogy a legtöbb igazi költőnk 1825 és 1849 közt volt fiatal ember?”⁴² – kérdi nosztalgiával. Reviczky írása így önmagában a sérelmek pusztá kinyilvánítása, az elemzés mélyebb igénye nélkül, ami cikkét valódi tanulmánnyá tehetné. Igaza van Németh G. Bélának: Reviczky „csak fölháborító, elutasítandó igazságtalanságokat sorol föl, de sem eredetük fölfejtését nem végzi el, sem igazi értékekkel való kiszorításuk lehetőségét nem próbálja fölrajzolni.”⁴³ E dolgozat kérdésföltevése szempontjából Reviczky cikke mégis szolgál két értékes adalékkal. Előbb röviden definiálja a dilettáns fogalmát, mintegy szótári jelentésében: „olyan ember, aki a költészetet nemesebb sportnak és szórakozásnak veszi”.⁴⁴ Valamivel utóbb pedig a fogalom egykorú használati szabályai szerinti, mintegy pragmatikai jelentésében definiálja újra: „[...]a nagyközönség az írókat skriblereknek nevezi, s azt, aki verset ír, a priori éhenkórásznak hiszi. S ennek a felfogásnak a sajtó is annyira hódol, hogy nagy dolognak tartja, ha valaki, aki állást foglal el a társadalomban, és a maga vagyonát költi, a szalon parkettjéről nem röstelkedik a Parnasszus sziklás és fárastzó útaira *leszállni* és azokon botorkálni. Nagyúri leereszkedésnek tartja, mert nem bírja felfogni, hogy olyan ember is verset írjon, aki nem éhezik.”⁴⁵ A hazai nagyközönség tehát – irodalomszemléletének mentalitástörténeti helyzetéből adódóan – írói tehetségtől, tényleges alkotói beállítódástól függetlenül, pusztán társadalmi állása miatt tartja „nagyúri leereszkedésnek”, vagyis per definitionem dilettantizmusnak

⁴⁰ *Uo.*

⁴¹ NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában: A kiegyezéstől a századfordulóig*, Akadémiai, Bp., 1981 (Irodalomtudomány és Kritika), 285.

⁴² REVICZKY, *Nincsen remény...*, i. m., 2.

⁴³ NÉMETH, i. m., 283.

⁴⁴ REVICZKY, *Nincsen remény...*, i. m., 2.

⁴⁵ *Uo.*

minden vagyonos ember irodalmi tevékenységét. Fontos kiemelni, hogy Reviczky kívül (felül) helyezi magát ezen általános vélekedésen, de éppen ennek leküzdhetetlen kényszere miatt tanácsolja el címzettjét az írói pályától.

A magyar irodalmi élet elmaradottságának kifejtéséhez tehát a levél beszédhelyzetét választotta, melyben, mint pórul járt sorstárs, akit nem figyelmeztettek idejében, hogy inkább birtokán, a „hátrahagyott édenben” maradjon, egy fiatal arisztokratát eltanácsol a főváros irodalmi életétől. Eltekintve attól, hogy Reviczky nem önszántából mondott le ifjúsága előkelő helyzetéről, az írás társadalomkritikai felhangját már az a körülmény is erősíti, hogy a művelődésben szerepet betölteni vágyó arisztokratát azon lap hasábjain küldi vissza a „megyebeli szép leányokhoz”, mely előfizetési fölhívása szerint „a magyar nemesi és úri osztály, szóval a szellemi, vagyoni és születési arisztokrácia méltó közlönye” kívánt lenni, melyet „az úri és vagyonos olvasó közönség valóban osztálylapjának tekinthessen.”⁴⁶ Nem csoda hát, hogy a vélhetően szintén előkelő származású előfizetők körében cikke vitát indított. Az egyik hozzászóló joggal egyenesítette ki Reviczky logikai vargabetűjét mondván, kis nép voltunkból éppen az következik, hogy a vagyonosokat nem elriasztani, hanem bátorítani kellene az irodalomra, sőt, korábbi korok művelődési szerkezetét visszaálmódva, éppen e vagyonos mecénások föllépésében látja a reményt. A középszerűsége egyébként minden irodalomban szükség van – vallja nem alaptalanul.⁴⁷ Egy másik előfizető szerint mecénásokban reménykedni hiú ábránd, hisz az ilyen fennkölt szellem éppoly ritka, mint maga a támogatott lángelme. Nyugati mintára olvasókörök és kölcsönkönyvtárak létrehozásában látja a kis nemzet voltunkból adódó hátrányok lefaragásának esélyét, így az értékes könyvek is elérhetnék azt a példányszámot, amely már lehetővé tenné, hogy íróink választott hivatásuknak szentelhessék idejüket, és tehetségüket ne kelljen az újságírás napi robotjában szétforgácsolni.⁴⁸ Régi idők mecénásai az egyik, a polgári művelődés eszménye a másik oldalon. Reviczky replikájában önérzetesen visszautasította a mecénatúra pusztá ötletét is, de nem kért az olvasókörökből sem. Csupán olvasók kellene – írja, hogy a szükséges középszerűek mellett az igazi tehetségek is megélhessenek.⁴⁹ Egy hónappal később *Arisztokraták az irodalomban* címmel tovább árnyalta álláspontját: „Homérnak a koldusnak, Shakespearenek, a mészáros fiának nem kell szégyenkezniök, ha lord Byront rokonuknak mondja az utókor.”⁵⁰

A korszak gondolkodásának e parányi metszete is jól mutatja, mennyire eltérő társadalmi tudatformák szegélyezték Justh Zsigmond, a fiatal földbirtokos író pályakezdését. Feltéve, hogy valóban ő volt a levélbeli kirohanás célpontja, apropója,

⁴⁶ Szemle, 1884. okt. 25., 1.

⁴⁷ VETERÁN, *Az irodalom támogatása: Válasz Reviczky Gyula úr levelére*, Szemle, 1885. máj. 10. 2–3.

⁴⁸ EGY ELŐFIZETŐ, *Válasz Veteránnak*, Szemle, 1885. máj. 25., 8.

⁴⁹ REVICZKY Gyula, *Nincsen remény: Replika Veteránnak és az „egy előfizető”-nek*, Szemle, 1885. jún. 10., 2–3.

⁵⁰ REVICZKY Gyula, *Arisztokraták az irodalomban*, Szemle, 1885. júl. 10.

legalábbis sorsszerűnek tűnik, hogy már jóformán a színrelépése előtti pillanatban vihart kavart (ha csak egy pohár vízben is) – alakjának később is annyi vitára okot adó különössége. Ha azonban nem Justh a címzett, elgondolkodtató, hogy már írói és társasági debütálása előtt készen állt számára az a skatulya, melyet életében is, később is oly sokan ráhúztak, mely nemcsak a kenyérkereső, professzionális irodalmon való kívülállását előlegezte, de egy ügyetlenül, értelemszegényítő módon használt szociológiai szemponttal megalapozta olvasatainak egyik vonulatát is.

A dilettantizmus megítélésének mentalitástörténeti evidenciaszakadását jelző hírlapi vita után Justh kritikai fogadtatásának első tényleges eseménye is Reviczky Gyulához kapcsolódik. Ha hihetünk Justh visszaemlékezésének, akkor a Szemle szerkesztőségének előszobájában találkoztak először. A költő a szobát átmeneti szállásnak használta, „szalmazsákon feküdt a földön, félig felöltözve.”⁵¹ A találkozás valamikor 1885. június 13-a után történt, mert Justh dicsérte *A kenyér* című versét, ami ezen a napon jelent meg az Ország-Világban. E véletlen találkozás után kezdődött levelezésük is, amely elmélyülő rokonszenvről és kölcsönös tiszteletről tanúskodik. Amennyiben a mesterségbeli (a céhtárs) megtisztelésének része az elfogulatlan, szigorú de elvszerű bírálat, amelyet a költő Justh első, kéziratban maradt regényéről (*Ádám*, 1885) adott, valamint az esztétikai elvek és koreszmék fölötti szókimondó vita – tekintet nélkül a vagyoni és születési kiváltságokra.

⁵¹ JUSTH Zsigmond, *Egy elhunyt költőnkéről írván...* (Reviczky Gyula), MSzal, 1891. aug. (8. évf., 15. köt.), 490.

